

GROENE GEDACHTEN ONDERWEG

Carla Oldenburger – Ebbers, november 2009

Groene gedachten onderweg zijn vluchtige gedachten, die de laatste tijd op mijn weg kwamen of zo maar bij me op kwamen, en enkele mijmeringen over ons vak in de komende tien tot twintig jaar. Een aantal van die gedachten of toevallige invallen wil ik jullie niet onthouden en beschouw ik als een symbool van overdracht aan de jongere generatie, want dat is precies de reden waarom ik nu vrij baan maak.

Vergelijking, het nieuwe sleutelwoord?

De ontwikkeling van de tuin- en landschapsarchitectuur is de afgelopen dertig jaar in grote lijnen een aanlooproces geweest van inventariseren en analyseren. We kunnen voorzichtig constateren dat we deze eerste fase van inventariserend onderzoek nu beheersen. Tijdens deze fase lag de nadruk van onderzoek op:

het bestuderen van documenten op papier, zoals tuin- en parkconcepten (ontwerpen), kaartmaterialen en afbeeldingen (schilderingen, tekeningen) van historische groenprojecten;

analyserende studies in het veld, zoals het zoeken, herkennen en terugvinden van karakteristieke tuinsonderdelen en historische beplantingen.

Een tweede fase van aanvullend en vergelijkend onderzoek is nu aangebroken. Het boek *Bouwen in Nederland 600 – 2000* (Zwolle, 2007), met haar *typologische beschrijvingen binnen iedere tijdsperiode*, laat zien dat het ook anders kan.

Het sleutelwoord voor nader aanvullend onderzoek zal volgens mij het woord 'vergelijking' worden. Vergelijking heeft alles te maken met waardering en dat begrip zal in de toekomst zowel in de restauratiepraktijk als in wetenschappelijk theoretische zin een steeds belangrijker plaats gaan innemen.

Parken en tuinen, die tot heden primair per tijds- en stijlperiode werden beschreven, zullen mijns inziens in de toekomst steeds vaker secundair met andere relevante studies worden gecompleteerd. Analoog aan wat er in de kunstgeschiedenis gebeurt, denk ik dan onder andere aan het meewegen van typologische aspecten. En verder bijvoorbeeld aan: opdrachtgeverschap, ideevorming van architecten,

opleiding van architecten, en 'kenjaren' in de tuinarchitectuur. Van deze richtingen in 'aanvullende relevante studievelden' wil ik heel kort enkele voorbeelden aantippen, waaruit blijkt dat een vluchtige gedachte of een toevallige vondst tot een nieuwe verdieping kan leiden.

Typologie van tuinen en parken.

Wij spreken over de types buitenplaatsen, stadsparken inclusief vestingparken, begraafplaatsen, villatuinen en kloostertuinen. Aan het type buitenplaats wordt sinds circa 1980 ruim aandacht besteed in Nederland. Maar naar stadsparken en vestingparken, begraafplaatsen, villatuinen en kloostertuinen vindt absoluut geen structureel geprogrammeerd onderzoek plaats. Daar moeten we iets aan gaan doen.

Een kleine toevallige vondst omtrent een Nederlandse kloostertuin wil ik hier voorleggen. Zie het als een oproep tot nader onderzoek naar Nederlandse kloostertuinen.

Ik stootte heel toevallig op de tuin van Chateau Bazoches, ten zuiden van Vezelay, Bourgogne. Een merkwaardige baroktuin, niet in de lengte-as van het kasteel aangelegd, maar in de breedte-as, op het bovenste terras van een terrassentuin vóór genoemd kasteel. Chateau Bazoches was aangekocht door de beroemde vestingbouwer van Lodewijk XIV, (Sébastien Le Prestre Seigneur de) Vauban. Hij had vanwege zijn verdiensten bij het beleg van Maastricht (1673) een ruime financiële toelage van Lodewijk XIV gekregen, waarmee hij de koop van het kasteel kon bekostigen. Vauban heeft Le Nôtre gevraagd een plan voor de tuinen van kasteel Bazoches te ontwerpen.

Le Nôtre stuurde hem een plan vanuit Versailles. Achterop de tekening staat geschreven 'opgestuurd vanuit Versailles aan Bazoches' met daaronder de handtekening van Le Nôtre. Het plan is niet gedateerd, maar in verband met de officiële koop van het kasteel in 1679 zal het waarschijnlijk uit de jaren tachtig van de zeventiende eeuw dateren.

Een tweede, ongesigneerd, ontwerp is ook in het kasteel aanwezig. Het kasteel staat op de World Heritage List van UNESCO, samen met de andere vestingen van Vauban.

*afb.1:Chateau Bazoches, ten zuiden van Vezelay,
Bourgogne*

Na deze kennismaking met Bazoches kreeg ik vorig jaar een foto van de kloostertuin van Klooster Bijsterveld (Oirschot) uit 1918 onder ogen. Klooster Bijsterveld is in 1903 gesticht door Franse gevluchte Monfortanen uit Saint-Laurent-sur Sèvre (ten zuiden van Nantes in de Vendée). Kasteel Oud-Bijsterveld is van middeleeuwse oorsprong, maar in 1772 opnieuw opgebouwd door de familie Sweerts de Landas. In de negentiende eeuw heeft het gebouw twee vleugels gekregen en later hebben de Monfortanen het huis verder uitgebreid en een kapel gebouwd. De kloostertuin is zoals vele kloostertuinen te beschouwen als enerzijds een boerenbedrijf en anderzijds een tuin met religieuze onderdelen, zoals een Mariagrot en

een breviertuin. Heel uniek voor een kloostertuin was op Bijsterveld een karakteristieke neobarokke siertuin langs de voorgevel van het huis, die op een foto uit 1918 is te onderscheiden.

Neo-barokke parterre, centraal gelegen voor het Klooster Bijsterveld. Begin 20ste eeuw.

Collectie archief Oldenburger Historische Tuinen

Behalve dat de tuinen qua vormgeving erg op elkaar lijken en beide langs de voorgevel van het kasteel gesitueerd zijn, is het ook heel toevallig dat de kloostertuinen van Bijsterveld uit Frankrijk afkomstig zijn¹. Heeft dit ontwerp van Bijsterveld misschien iets te maken met Kasteel Bazoches? Wie zal het zeggen?

In ieder geval zouden deze gegevens een prachtig begin kunnen zijn voor een vergelijkend typologisch onderzoek tussen Nederlandse kloosters (inclusief tuinen) die door Franse ordes zijn gesticht en de mogelijke invloed van de Franse tuincultuur op Nederlandse kloostertuinen.

Opdrachtgeverschap, als aanvulling op analyserend onderzoek.

Prins Frederik der Nederlanden heeft vanaf 1838 buitenplaatsen aangekocht in Wassenaar: De Paauw, Raaphorst Ter Horst, Eikenhorst, en tenslotte Backershagen en Groot Haesenbroek. Zijn vrouw prinses Louise kreeg in 1839 Schloss Schildau in Silezië van haar vader ten geschenke. Zeven jaar later kocht Frederik nog een kasteel in Silezië, namelijk Schloss Muskau. In Silezië had het echtpaar dus meer bezittingen dan alleen Muskau. Als we ons afvragen welke architecten

Frederik tussen 1838-1858 heeft ingeschakeld om al zijn bezittingen te verbouwen en te verfraaien, dan komen we tot het volgende overzicht:

- J. D. Zocher jr., 1839-1840: voor enige veranderingen aan het park van Huis De Paauw en voor het bouwen van twee vleugels aan dit huis;
- P. J. Lenné (hoogstwaarschijnlijk volgens Duits onderzoek ²), vanaf 1839: voor veranderingen aan het park van Schildau; vlakbij in het Hirschberger Tal had hij ook het park van Erdmannsdorf ontworpen.
- E. Petzold, vanaf 1854: als directeur van park en tuinen van Muskau;
- H. Wentzel, tussen 1853-1858: voor het bouwen van een nieuwe entree, een balzaal en een spiegelzaal op Huis De Paauw; en waarschijnlijk zijn ook enkele bruggen, onder andere op Backershagen, van zijn hand. Bovendien wordt Wenzel door Duitse onderzoekers genoemd als degene die hoogstwaarschijnlijk het Schloss Schildau heeft verbouwd.

Een nader vergelijkend onderzoek over de veranderingen ten aanzien van tuinen en gebouwen van Prins Frederik, in Wassenaar en Silezië (zowel Schildau als Muskau) zou nieuwe inzichten kunnen opleveren over de werkwijze en mogelijk wederzijdse beïnvloeding van Zocher, Lenné en Petzold.

In ieder geval, na een vluchtig onderzoek, heb ik al kunnen constateren dat Lenné en Zocher jr. beiden in Parijs een deel van hun opleiding hebben genoten, onder andere bij Gabriel Thouin, man van de landschapsstijl in Frankrijk, en elkaar sindsdien mogelijk al kenden; en dat wanneer we de resultaten van de verbouwing van Huis De Paauw en Schloss Schildau nader bekijken, beide huizen met zijpaviljoens zijn verrijkt (Zocher verbouwde Huis De Paauw en Wenzel Schloss Schildau); en dat de situatie van beide huizen met een grote vijver achter het huis ook overeenkomsten vertoont. De invloed van prins Frederik als opdrachtgever is hier natuurlijk van essentieel belang.

Bepaalde tuinhistorische ‘kenjaren’ onderkennen en uitwerken.

Om enige voorbeelden te noemen: het jaar 1772 (officieel begin van de landschapsstijl in Nederland); of omstreeks 1870 (einde tijdperk Zocher jr. en begin tijdperk Springer).

Voorbeeld 1772. Een vluchtige gedachte over de landschapsstijl op Backershagen en Beekestijn. Hebben de opdrachtgevers misschien iets gemeen?

Cornelis Backer liet vanaf 1772 op zijn nieuw aangekochte gronden, grenzend aan zijn eerder gestichte Huis Backershagen, een landschapspark aanleggen, terwijl de aanleg van het landschapspark van Beekestijn door Jacob Boreel in dat zelfde jaar werd afgerond, zoals bekend van de situatietekening van Michael. De eigenaren van deze buitenplaatsen, Cornelis Backer Willemsz. en Jacob Boreel Jzn., hebben elkaar zeker gekend. Beiden hebben deel uitgemaakt van de 'regering' van Amsterdam, Backer als schepen (1723, 1725 tot 1748) en Boreel als secretaris (1734) en schepen (1737). Bovendien zijn beiden als jurist te Leiden gepromoveerd. Backer zou dus zijn ideeën over het maken van een landschapspark besproken kunnen hebben met Boreel en de hulp ingeroepen kunnen hebben van Johann Georg Michael.

De overeenkomsten en de verschillen tussen beide plattegronden geven ons meer inzicht in een bepaalde tijd (jaar) in de tuinarchitectuur. Deze twee voorbeelden maken duidelijk dat er in een zelfde tijd meer opvattingen bestaan van het begrip landschapsstijl.

Opleiding en biografische gegevens van tuinarchitecten.

In de achttiende eeuw was het heel normaal dat de zoon het beroep en eventueel de zaak van zijn vader overnam. De oudste zoon kreeg meestal ook de naam van zijn vader of grootvader. Zo stuitte ik via enige genealogische websites heel toevallig op twee eerdere generaties Zocher met de naam Johann David, zodat we aan onze Zochers met die naam nu twee eerdere generaties kunnen toevoegen. We kennen nu J. D. Zocher I, II, III, IV (en natuurlijk ook K. G. en L. P. Zocher). De eerste twee zijn kleermaker; de volgende twee tuinarchitect ³.

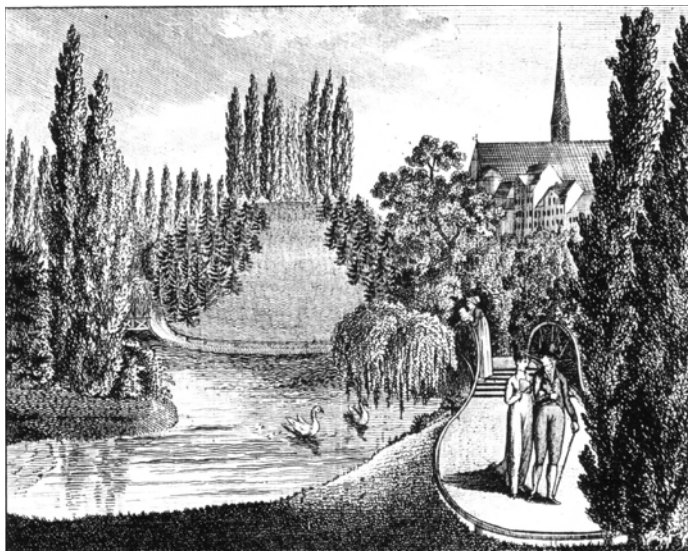
J. D. Zocher II, heeft ook nog een oudere broer, Christian Friedrich, die in hun woonplaats Torgau bekend staat als Kunstgärtner en is opgeleid in Holland. Hij heeft ook weer een kleinzoon in het vak, genaamd Friedrich August, een generatiegenoot van onze Zocher jr. Deze laatste gegevens heb ik opgediept uit een boekje dat ik kocht in Torgau, *Bekante Persönlichkeiten in der Geschichte Torgaus*. Torgau, 2002. Overigens leverde een bezoek aan het Archiv in Torgau nauwe-

lijks nieuwe gegevens op. De nieuwe namen en data en beroepen vond ik enkele weken geleden achter mijn bureau op internet. Aanvullend onderzoek op internet loont dus beslist. Beschouw deze bron niet als overbodig, minderwaardig of onwetenschappelijk.

Ideevorming van architecten. (Vergelijking met werken van tijdgenoten).

Waar vinden tuinarchitecten hun bronnen en is hun werkwijze te achterhalen?

Zocher sr. was een tijdgenoot van Gijsbert van Laar, bekend van het *Magazijn van Tuin-sieraaden*. Amsterdam, 1802 - 1809. Zocher werd geboren in 1763, Van Laar in 1767. Hun stijl is eigenlijk zeer vergelijkbaar, onder andere in het gebruik van veel kleinschalige kronkelpaden. De uitgaves van Grohmann en Baumgärtner ⁴ (beiden waren werkzaam in Leipzig) zijn voor Van Laar een inspiratiebron geweest; hij nam vele figuren van hen over in zijn eigen *Magazijn*. Arinda van der Does en Jan Holwerda hebben het initiatief genomen het *Magazijn* van Van Laar nader te

Duitslands oudste stadspark in landschapsstijl, Promenade in Leipzig. Met Schneckenberg en Dominicaanse kloosterkerk St. Paul, die in 1968 werd afgebroken. Ontwerp en aanleg vanaf 1784 door Johann Friedrich Karl Dauthe (1746-1816), Baudirektor van Leipzig. Kopergravure, eind 18de eeuw, gesigeneerd J. Zocher.

bestuderen en een concordantie op te stellen, zodat de ideevorming van Gijsbert van Laar hierdoor duidelijker wordt.

Zocher sr. is mogelijk ook door Leipzig geïnspireerd geweest. De geplantoeneerde vestingwallen in Leipzig zouden - naar men in Duitsland beweert, maar waar ik nog niet zo zeker van ben - het eerste stadspark in landschapsstijl in Duitsland zijn.

Dit park is in 1784 ontworpen en aangelegd door J.F.K. Dauthe, de stadarchitect van Leipzig, en omstreeks 1800 getekend door een zekere J. Zocher. Tot heden is het onbekend om wie het hier gaat.

Heeft onze Zocher sr., die omstreeks 1780 uit de omgeving van Leipzig emigreerde naar Nederland, zijn ideeën opgedaan in Leipzig?

Dit park kan hij natuurlijk gezien hebben op zijn reizen van Torgau naar Holland en terug; zijn grootvader J. D. Zocher I overleed in 1788; in 1798 had Zocher sr. nog steeds een huis in Torgau.

En is het toeval dat één van Zocher sr.'s eerste uitgevoerde werken in Nederland de plantsoenering van de vestingwallen in Nijmegen was? Dat vraagt om nader onderzoek in het kader van ideevorming.

Slotwoord.

Dit waren een paar van mijn vluchtige groene gedachten 'onderweg naar' serieuzer onderzoek. Het doel van Cascade is 'Het stimuleren van de bestudering van de geschiedenis van de tuin- en landschapsarchitectuur ...'. Wij allen dragen ons eigen steentje bij door elkaar te stimuleren en onze kennis weer verder uit te dragen.

Het grootste cadeau dat jullie mij hebben kunnen geven in al de voorbije jaren is het enthousiasme voor ons vak, dat ik op iedere Cascadebijeenkomst weer tegenkom. Dank voor het vertrouwen, dank voor de vriendschap en dank voor al het prachtige historisch groen waarmee ik via jullie en samen met jullie mocht kennis maken.

Dit waren enige gedachten en mijmeringen, geopperd tijdens het laatste Minisymposium op 25 november 2009, en tegelijk bedoeld als afscheidswaard van de aftredende voorzitter.

Noten

- 1 Rond 1900 wordt in Duitsland en Frankrijk het kloosterleven verboden. Veel kloosterlingen uit de ons omgevende landen vluchtten toen over de grenzen naar Nederland. In deze grensgebieden vinden we dan ook veel kloosters die zijn gesticht door ordes die vanwege de godsdienstvrijheid in Nederland daarheen zijn gevlucht.
- 2 Zie Arne Franke (unter Mitarbeit von Katrin Schulze). *Das Schlesische Elysium: Burgen, Schlösser, Herrenhäuser und Parks im Hirschberger Tal*. Potsdam, z.j.
- 3 Zie Zoher on line project, op www.historischetuinen.nl
- 4 Grohmann, J. G., F. G. Baumgärtner. *Ideen-Magazin für Liebhaber von Gärten und englischen Anlagen und für Besitzer von Landgütern*. Met Franse en Duitse tekst 5 Bände oder 60 Hefte. Leipzig 1796-1806.